En fange krydser sine spor - eller træk af en politisk kulturs historie med Antonio Gramsci som knudepunkt

Af Gert Sørensen

Marx og marxismen

Tiden er de sidste årtier af det 19. århundrede. Dette kunne lyde som en regibemærkning og svarer i grunden til, at der i denne periode fastlægges nogle samfundsmæssige roller og begreber, der forbliver centrale i den europæiske tænkning og virkelighed op igennem det næste århundrede. Ikke sådan at forstå, at disse sceniske elementer er uden forhistorie. Dette er langtfra tilfældet. Afgørende er det imidlertid, at her bliver en række mindre arbejderpartier og klubber til et samlet organisatorisk hele, SPD i Tyskland og PSI i Italien; og fra at være »løse« intellektuelle bliver Marx og Engels organiske intellektuelle med officiel tilknytning til det tyske parti og den socialistiske Internationale.

Det var ikke mindst Engels, der fik ophøjet arven efter Marx og ham selv til partidoktrin. Dertil bidrog et værk som *Antidühring* og en intensiv brevveksling med de ledende socialdemokrater. Ligesom Karl Kautsky, partiets førende teoretiker, lancerede termerne »marxist« og »marxisme«[1]. Marxismen blev i denne udformning til en historieopfattelse, der, anfører Ernesto Ragionieri, påberåbte sig en videnskabelig karakter i sin udlægning af »udviklingen som en nødvendig rækkefølge af økonomiske produktionssystemer«, der kun ved systemovergangene anviste »muligheder for revolutionære brud ud fra udviklingen af de objektive betingelser«[2]. Og som sådan kom marxismen til at dække et bredt spektrum: fra den »spontane« filosofi (kompendier, populariseringer) blandt sympatisører, partimedlemmer og ledere til den mere teoretisk sammenhængende og videnskabeligt underbyggede verdensanskuelse. Marxismen var således ingenlunde en homogen størrelse, hvilket også afspejlede sig i så forskellige personligheder som Bernstein og Rosa Luxemburg. Men den var dog så sammenhængende, at man med en vis rimelighed kan tale om et politisk-kulturelt paradigme, der var stærkt nok til at sammenknytte hidtil spredte elementer: en teori, et parti og en klasse, der ikke havde kendt til en selvstændig identitet. Hvordan man end vil vurdere denne etablering af en antagonisme, så bygger den på drastiske forkortelser og udvidelser af Marx' forskellige kritikker af den politiske økonomi. Der skal dertil siges, at flere af

disse kritikker ikke var offentliggjorte, mens Engels havde redigeret udgivelsen af *Kapitalens* sidste bøger. Foruden disse rent filologiske lakuner har heller ikke de marxske teksters sværhedsgrad været fremmende. Der var endog de, der søgte at imødegå en begyndende hovedpine under læsningen af *Kapitalen* ved at omsvøbe hovedet med lommetørklæder, vædet i koldt vand.[3]

Man kunne fristes til at fremføre den påstand, at uden marxismen ville Marx ikke være blevet kollektiv vilje. Man kunne selvsagt indvende, at dette er heller ikke Marx' anliggende, der mere er den kapitalistiske produktionsmådes funktion. Det er ikke hensigten her at fortabe sig i de langtrækkende diskussioner om videnskab, ideologi og klassebevidsthed. Nogle gange erklæres klassebevidstheden at være videnskabelig, andre gange ideologisk, nogle gange er videnskaben ideologi, andre gange er videnskaben forskellig fra ideologien, osv. Det drejer sig således om spørgsmålet, der har været af stor vigtighed ikke bare for det marxistiske paradigmes udvikling, men også for dets sprængning. Derimod synes de alle at kunne føres tilbage til det aldrig entydigt fastlagte forhold mellem de marxske tekster og organisationen; og dette kan atter føres tilbage til Marx' skandalisering af den klassiske politiske økonomi ved at hævde, at den tilsyneladende automatik i den kapitalistiske produktionsmåde hviler på magt og samfundsmæssige styrkeforhold. Marx kritiserer den klassiske politiske økonomi for den specialisme, dvs. for ikke at have indregnet dens politiske forudsætninger.[4] Men magten er ikke en ydre kommando i forhold til økonomien. Det centrale for Marx er derfor magten, der tilvirker de økonomiske former og forbliver i dem som indbygget automatik. Kritikken går med andre ord langt videre end en korporativ og intern falsifikation inden for en økonomisk specialisme. Faktisk omlægger Marx sin rolle som intellektuel og bliver på en gang specialist og politiker. Det er akkurat på dette punkt, at Marx begår sit »syndefald« og bliver marxisme og kollektiv udfordring af status quo.

Al beskæftigelse med Marx i denne tidlige fase falder uvilkårligt sammen med en diskussion af arbejderorganisationernes mål og midler, hvad enten man som fx. Weber vil indkapsle marxismen eller som fx. Lenin udvide dens teoretiske og geografiske, politiske-praktiske område. Konsekvensen er en klar tendens til at ideologisere videnskaben hos Marx eller til at overse og helt se bort fra den specialistiske Marx til fordel for en profilering af Marx som slet og ret politisk-ideologisk genius. Og sådan forholder det sig også for den generation af unge socialister, der radikaliseres til venstre under indtryk af den første verdenskrig og den russiske revolution; ligesom det kom til at gælde for Antonio Gramsci (1891-1937), der markerede sig i det italienske socialistparti, PSI's stærke Torino-afdeling, og som under fabriksbesættelserne i denne centrale, norditalienske industriby (FIAT) efter krigen søgte at formulere en rådsstrategi sammen med Palmiro Togliatti o.a. i *L'Ordine Nuovo*[5], for

siden at være med til at stifte det italienske kommunistparti (PCd'I) ved en splittelse af PSI (1921).

Det er således betegnende for Marx' revolutionspædagogiske placering inden for marxismen, at Gramsci i disse militante år taler om den russiske revolution som en revolution mod *Kapitalens* »forudsigelser«.[6] Men på den anden side er det vigtigt her at understrege, hvad der i det følgende allerede er til stede som en forudsat ledetråd, at dette umiddelbare sammenfald af politik og videnskab (økonomiske specialisme eller for den sags skyld kulturens øvrige specialismer) bliver et stigende problem for Gramsci. Den ydre fascistiske repression ufortalt (som Gramsci iøvrigt selv fik at mærke med fængslingen i 1926), så er det indlysende, at Gramsci i de senere *Fængselsoptegnelser* betragter de forhastede, økonomiske glidninger fra Marx til konkrete politiske projekter som en ikke uvæsentlig og, hvad der er vigtigt her, indefrakommende faktor i arbejderklassens historiske og ikke mindst erkendelsesmæssige nederlag. Man behøver blot slå ned på overvejelserne over Kapitalens tredje bog og afsnittene dér om profitratens tendenser-modtendenser og de følger de får for omlægningen af de intellektuelles funktion i det økonomiske, civile og politiske samfund. Disse temaer er dog ikke behandlet her i deres generelle omfang, men er alligevel formidlet i fremstillingens hovedtema: den politiske klasse, der netop ikke er defineret ved »den øjebliksbestemte opildning af affekter og lidenskaber« men som »permanent overtaler«.[7] Dermed flytter Gramsci blikket bort fra den umiddelbare politisering af den økonomiske analyse og over til spørgsmålet om den politiske teknik, om styrkeforholdene mellem dem, der regerer, og dem, der regeres.

Den tyske centralitet

Opbygningen af marxismen som politisk-kulturelt paradigme og altså af SPD som europæisk model kan imidlertid næppe anskues uafhængigt af udviklingen og styrkelsen af de øvrige institutioner i Tyskland efter den fransk-tyske krig i 1870-71.[8] Efter det franske nederlag overtog Tyskland det hegemoni på kontinentet, som Frankrig havde udøvet siden den store Revolution. Dette fik også en række konsekvenser på det ideale plan i Europa, idet de såkaldte 1789-principper mistede noget af den tiltrækningskraft, de hidtil havde haft på arbejderbevægelsen og de mere radikalt sindede borgerlige intellektuelle. Det kom til at gælde for fx. Rousseaus og Oplysningsfilosofiens rationalistiske og abstrakte begreb om det direkte demokrati og den udelelige almenvilje, der måtte vige for et begreb om det repræsentative demokrati. Dette sidste betød nok en deling i de, der repræsenterer, og de, der giver mandat til at repræsentere, men det er ikke uden videre en erstatning for det direkte demokrati. Det opfattedes blot som en mindre utopisk og mere realistisk måde at arbejde ikke

Gramscis portræt på identitetskort til Kominterns 4. kongres 1922.

bare for et politisk demokrati i det politiske samfund, men også for et bredere socialt demokrati i det civile og økonomiske samfund.

Denne omprioritering af de franske erfaringer skulle også ramme Pariserkommunens eftermæle. Denne opstand faldt akkurat midt i Frankrigs militære og storpolitiske nedtur og blev en hekatombe af menneskeliv, men også af ideer. Således fik den aldrig nogen fremtrædende plads i SPD's strategiske tænkning, skønt især Marx havde fremhævet dens eksempel. Man skal helt frem til Lenin i 1917 *(Staten og revolutionen)*, før kommunardopstanden atter trækkes frem i forreste linje; karakteristisk nok skyldes væsentlige dele af den bolsjevikiske »succes« nok så meget det institutionelle magttomrum efter det zaristiske Rusland militære tilbageslag, herunder også fraværet af store, opsamlende masseorganisationer af netop SPD's type.

Og Gramsci konkluderer i sine *Fængselsoptegnelser* om den vigtige periode fra 1789 til 1870 i fransk historie således: »Faktisk er det først forsøget med Pariserkommunen i 1870-71, der historisk udtømmer alle kimene fra 1789, dvs. ikke alene overvinder den nye klasse [borgerskabet, gs.], som kæmper om magten, repræsentanterne for det gamle samfund, som ikke vil indrømme over for sig selv, at det er definitivt passé; men den overvinder også de allernyeste grupper [proletariatet, gs.], som er af den mening, at den nye struktur [den kapitalistiske produktionsmåde, gs.] med dens baggrund i den omvæltning, der tog sin begyndelse i 1789, allerede er passé«.[9] Citatet er hentet fra en paragraf i det centrale hæfte 13, der er skrevet mellem 1932 og 1934 og bærer titlen *Smånotater om Machiavelli*. Det har mange lag. Umiddelbart kunne man bemærke sig de klare vanskeligheder, der er forbundet med at oversætte og fortolke, ikke bare her, den sammensatte syntaks og de nok så stimulerende, men ofte noget upræcise begreber. Men derudover indeholder det en god del kritik, der rammer ikke bare Gramscis egne synspunkter fra den militante tid som venstresocialist og kommunist før fængslingen, men også mere generelt arbejderbevægelsens revolutionsopfattelser.

Således fortsætter Gramsci i den pågældende paragraf med at fastslå, at ideen om den permanente revolution, dvs. ideen om den umiddelbare videreførelse af den borgerlige revolution i den proletariske revolution, har udspillet sin aktualitet. Selv fører han ideen tilbage til de franske jakobineres '89-repertoire, og det gør han i forlængelse af Marx i *Den hellige familie*.[10] Marx og Engels taler i en *Henvendelse fra centralledelsen til forbundet* fra 1850 om den uafbrudte revolution, som nogle år forinden i *Manifestets* konkluderende afsnit eksemplificeredes med, at »den tyske revolution altså kun kan være det umiddelbare forspil til en proletarisk revolution«. Og Lenin genoptog tanken i de såkaldte *Aprilteser*, der yderligere skulle overbevise masserne og de ledende bolsjevikker om det opportune i så hurtigt som muligt at afløse den borgerlige februarrevolution med et proletarisk Oktober. Iøvrigt var Lenin på dette tidspunkt helt på linje med Trotsky, der allerede i forbindelse med 1905-

revolutionen havde lanceret den permanente revolution, men dengang i modsætning til Lenin. Ved at føre ideen om den permanente revolution tilbage til jakobinismen synes Gramsci at indicere, at arbejderbevægelsen ukritisk, men først og fremmest uhistorisk, overtager elementer fra den borgerlige radikalisme.

I en anden paragraf i dette vigtigt hæfte 13 præciserer Gramsci, at den permanente revolution hører til i samfund, hvor de store massepartier og massefagforeninger endnu ikke er udviklet, hvor det civile samfund endnu er relativt autonomt og manøvredygtigt i forholdet til staten i betydningen det politiske samfund, og endelig, hvor de nationale økonomer endnu er relativt autonome i forholdet til verdensmarkedet. Fra og med 1870ernes imperialistiske ekspansion ændres dette mønster af selvstændigheder radikalt, herunder også arbejderklassens selvstændighed fra de store masseorganisationer. I dette perspektiv ser Gramsci nødvendigheden af at udskifte »den permanente revolution« med »hegemoni«, dvs. udtænke en ny politisk teknik *(arte politica)* svarende til overgangen inden for den militære teknik fra »manøvrekrig« til »positionskrig«.[11]

Umiddelbart kan springet, der her er gjort, fra SPD til *quaderno* 13 synes voldsomt, idet der således bliver tale om et kraftigt ryk frem til 30erne og mellemkrigstiden og hen over så skelsættende begivenheder som den første verdenskrig, den russiske revolution, fascismen og amerikanismen osv. Men Gramsci er valgt ud som et knudepunkt for en række observationer. For det første rammer de anførte passagers hastige konklusioner og politisk-militære begreber dybt ind i SPD's kamp for en position i det wilhelminske Tyskland. Det kan der ikke være tvivl om. Det hegemoni-begreb, der opereres med i *Fængselsoptegnelserne*, standser imidlertid ikke med de tyske socialdemokraters politiske kultur. Som bekendt blev Lenin og 1917 af afgørende betydning for Gramscis intellektuelle udvikling, for hans opgør med den italienske variant af det tyske socialdemokrati (PSI) og for hans medvirken til opbygning af et italiensk kommunistparti (PCd'I) på et tredjeinternationalistisk grundlag. Det vil dog være forkert så at hævde, at hegemoni-begrebet udtømmes med marxismen-leninismens forestillinger om enhedsfront og socialisme i ét land, således som disse blev lanceret i 20rne. Faktisk er fængselsreflektionerne en udløber af den russiske models mangel på universalitet, af en fundamental krise i marxismen-leninismen. Dermed er der så lagt op til en anden observation, der kan gøres med udgangspunkt i Gramsci. Hans begrebsdannelser giver et ekko af fortid og samtid uden om de etablerede skemaer, der går tilbage til krisen i SPD's paradigme og følger splittelsen i den internationale arbejderbevægelse mellem socialdemokrater og kommunister frem til arbejderklassens mere eller mindre passive »medløberi« under den vestlige kapitalismes restaurationsbølge. Opbygningen af et nyt hegemoni skal da i lyset af denne sidste observation ses på baggrund af »modpartens« hegemonibestræbelser.

Hegemoni hos Gramsci implicerer altid kamp om hegemoni og altså hegemonikrise i de moderne kapitalistiske massesamfund.

Umiddelbart måtte dette perspektiv sprænge den oprindelige tyske optimisme omkring mulighederne for en legal og parlamentarisk flertalsvej. Uanset polemikken bag Engels' såkaldte politiske testamente, så har det gjort sit til at styrke tilliden til den nye strategi. Teksten blev ganske vist offentliggjort under stærke beskæringer i den hensigt at fremstille Engels som en i entydig forstand tilhænger af fredelige fremgangsmåder. Bortcensureringen af de mere voldelige passager skulle angiveligt have det formål at imødegå indførelsen af nye socialistlove som under Bismarck.[12] Mens Bernstein forstærker den ensidige læsning og bruger den som rampe for sin revisionisme. Tilbage er, at teksten giver et klart indtryk af at forskyde den strategiske interesse bort fra barrikaden og overrumplingen. Det store militære misforhold mellem klasserne havde, ifølge Engels, givet voldsanvendelsen og de små bevidste revolutionsminoriteter en væsentlig mindre plads i det samlede fremstød. I stedet lægger styrkeforholdene op til »parlamentarisk virksomhed«, fordi den almindelige stemmeret var en helt ny kampmetode for proletariatet: »Man fandt ud af, at de statsinstitutioner, i hvilke bourgeoisiets herredømme er organiseret, frembyder endnu flere holdepunkter, ud fra hvilke arbejderklassen kan bekæmpe disse samme statsinstitutioner«.[13] Den parlamentariske metode, som Marx og Engels hidtil kun havde godtaget som anvendelig i England, blev nu også af Engels i testamentet anerkendt som farbar på det europæiske kontinent.[14]

Robert Michels blev ovenfor citeret for det synspunkt, at SPD som europæisk model ikke kan anskues uafhængigt af hele det tyske samfunds styrkelse. Også Engels måtte indrømme i sit testamente, at den omlægning af den politiske teknik, der karakteriserede partiets kultur, til syvende og sidst kunne føres tilbage til, at historien havde givet ham og Marx uret. Således var den kapitalistiske produktionsmåde langtfra »moden til afskaffelse«; tværtimod havde »den økonomiske revolution« som siden 1848 havde bredt sig over kontinentet, ligefrem gjort »Tyskland til et industriland af første rang«.[15] Dette rejser en række i grunden gramscianske spørgsmål vedrørende SPD-modellens indre beskaffenhed, dens andel i styrkelsen af hele det tyske samfund og endelig styrkefoldene i det klassernes parallellogram, der førte til styrkelsen.

I et grundigt værk om SPD i det wilhelminske Tyskland skriver G. Roth, at det, der karakteriserer partiets forhold til det øvrige samfund i kampen om magten, er, hvad han kalder »den negative integration«: styrkeforholdene, den organiserede klasseudfordring var sådan, at regeringen måtte tollerere selvstændige partier og fagforeninger, samtidig med at det lykkedes regeringen i en vis udstrækning at marginalisere og isolere dem. I denne situation måtte socialdemokraterne udforme deres politiske kultur, deres marxisme.

Og i nogle konkluderende bemærkninger til sin bog opregner Roth de vigtigste komponenter heri: 1. arbejdernes politiske og sociale anerkendelse, 2. formindskelse af blanquismens indflydelse, 3. arbejderens uddannelse og disciplinering for at forhindre, at medlemskab af partiet sættes lig med voldelig adfærd, 4. forbedring af arbejdsvilkår og industrielle relationer. Er målene disse, bliver SPD's funktion en subkulturs.[16] Eller, som Gramsci ville skrive, partiet når næppe ud over det økonomisk korporative niveau[17], ud over økonomismen, og frem til at formulere et egentligt hegemoni, en egentlig regerings- og magtkultur.

Problemet, der således rejser sig i marxismens første politisk-kulturelle paradigme, bliver da, om det skal forblive »residual culture« eller ekspandere som »emergent culture« for at bruge den engelske kulturhistoriker Raymond Williams operative begrebspar.[18] Og det rejser sig næsten med en cyklisk konstans fra Engels' testamente, Bernstein-debatten og helt frem til Weimarrepublikkens kapitulation over for nazismen. Og det forbliver uløseligt for paradigmet, ikke fordi positionskrigen til fordel for de nye klassers behov fortsætter, men fordi den tænkes uden om en forståelse for, at den hegemonikrise, som den åbner, ikke udelukker en institutionel og økonomisk styrkelse af det eksisterende styrkeforhold.

Marxisme og politologi i Italien

Tysklands dominerende stilling på det europæiske kontinent efter Frankrig er blevet fremhævet af flere grunde: for det første fik det generelt følger for udviklingen i det langt svagere Italien ikke bare på det økonomisk-politiske plan, men også kulturelt (fx. vendte Benedetto Croce sig imod den franske Oplysningsfilosofi, yderligere styrket heri af en stærk italiensk Hegel-tradition, der også satte kraftige mærker hos Gramsci). For det andet havde SPD status af model for det italienske PSI *(Partito Socialista Italiano)*, der blev til som teori og organisation ved hyppige brevvekslinger mellem de tyske og italienske ledere, ved oversættelser og først og fremmest ved populariserende fremstillinger i store oplag. I tiåret fra 1885 til 1895 udkom over 300 titler om socialisme og marxisme.[19] Og Karl Kautskys kompendium over *Kapitalen (Karl Marx' Oekonomische Lehren,* 1886) oversættes, men ved kun at behandle første bog er den netop med til at cementere en økonomistisk doktrin.[20] Den centrale lederskikkelse var i de første år Milano-advokaten Filippo Turati,[21] mens Antonio Labriola tidligt kom til at indtage rollen som paradigme-kritiker.[22] For det tredje fik tyske intellektuelle som Robert Michels og Max Weber også en fremtrædende plads i Gramscis *Fængselsoptegnelser*: de er næst efter Marx og Engels de mest citerede tyske forfattere.

Italien indtrådte først i sidste halvdel af det 19. århundrede som selvstændig nation blandt de øvrige europæiske. Spørgsmålet om staten, om organise-

ringen af den politiske magt og om de forskellige sociale kræfters vilje til magt blev derfor så meget mere akut, som borgerskabet eller bedre »den agrarindustrielle blok« (dvs. den herskende alliance mellem industrilederne i Nord og de store jordejere i Syd)[23] ikke længere kunne forlade sig på liberalismens »spontale« akkumulations- og industrialiseringsmaskine. Den anderledes situation, der måtte tage sig langt mere bundet ud i sammenligning med fx. den engelske, illustreredes klart og utvetydigt med Crispis protektionistiske lovkompleks af 1887, der førte til et brud med Frankrig. I stedet fulgte en stigende orientering mod Tyskland og tysk kapital.

Den protektionistiske linje var samtidig et centralt element i Italiens på én gang økonomisk og demografisk begrundede forsøg på at videreføre den netop afsluttede nationale samling i en aktiv imperialistisk udenrigspolitik. Landets status som *second comer* stiller imidlertid den nationale magtblok over for en vanskelig dobbeltopgave: dels at skulle markere sig på verdensmarkedet over for væsentligt stærkere nationale borgerskaber og dels at skulle definere sig i forholdet til de arbejdende klassers pres nedefra, fra *Fjerde stand*, som titlen er på Giuseppe Pellizza da Volpedos tidstypiske billede fra århundredskiftet. opgavens karakter, dens indre dynamik og løsningsbetingelser i en kapitalistisk økonomi måtte fremkalde konflikter ikke blot mellem arbejder og borger, men også mellem den herskende magtbloks uensartede komponenter.

I et brev til Filippo Turati fra d. 26. januar 1894 opridser Engels »situationen i Italien« således: borgerskabet, der var kommet til magten »efter den nationale frigørelse, forstod ikke eller ville ikke føre sejren helt igennem. Det har ikke destrueret feudalismens rester, og det har heller ikke organiseret den nationale produktion efter den moderne borgerlige model«. På denne baggrund ser Engels et perspektiv for det nyoprettede PSI i at kæmpe for en borgerlig republik, fordi »den borgerlige republik, har Marx sagt, er den eneste politiske form, hvori kampen mellem proletariat og borgerskab kan finde en løsning«.[24] Bortset fra den halve sandhed om Marx' republikanske sympatier[25] så forudgriber Engels allerede her nogle af de temaer, der skulle tagne det politiske testamentes strategiske forskydninger.

Denne teksts politisk-kulturelle dimension blev yderligere understreget ved senere at blive oversat til italiensk. Under den meget situationsbestemte titel *Il Partito Socialista e le rivolte* offentliggjordes den i partiavisen *Avanti!* d. 5. juni 1898 i det klare øjemed at afsværge barrikaderne og manøvrekrigen og triumfen på kort sigt. Nogle måneder forinden havde general Bava Beccaris således uden skånsel nedkæmpet den store opstand, der havde kulmineret i Milano; og det var en tydelig demonstration af det ulige militære beredskab imellem klasserne, som også Engels havde været inde på. Diskussionen i det tyske parti, om Engels i sit testamente udelukkede den politiske vold for al fremtid, eller han ikke gjorde det, kan nok synes noget udsigtsløs. Pointen er og var i grunden den, at spørgsmålet ikke blev afgjort med et arbitrært valg i

arbejderklassen og blandt dens ledere alene, men i højere grad af hvilken holdning de herskende klasser indtog over for de nye. Et sted skriver Turati således, at socialisterne betjener sig af stemmesedlen, ikke af karabinen, men på betingelse af, at stemmesedlen ikke tages fra dem.[26]

Milano-begivenhederne i '98 »tegnede«, ifølge Ernesto Ragionieri, »et sandt vandskel ikke bare i de forskellige politiske kræfters hele orientering men også i landets sociale liv«.[27] Ganske vist var den direkte repression udtryk for den agrar-industrielle bloks militære overlegenhed, men den resulterede langtfra i arbejderbevægelsens organisatoriske og teoretiske eliminering som selvstændig social og politisk kraft. Tværtimod blev han vidne til en politisk-kulturel nytænkning, der afgørende måtte flytte klassekonfrontationen over på andre felter end de rent militære. Og videre. Umiddelbart kunne man fristes til at se repressionen som et udslag af en simpel klassekamp mellem et borgerskab og en arbejderklasse. PSI's positionskrig for et nyt hegemoni skulle da betyde en yderligere mangel på ideologisk forberedthed.[28] Mindre blokerende for en indsigt i den samfundsmæssige dynamik, der accentueredes op til og umiddelbart efter Milano-begivenhederne, ville det være at se omlægningen af den politiske teknik både som en selvstændig udfordring til den agrar-industrielle blok og som et resultat af ændringerne i disse år i styrkeforholdene mellem den herskende bloks forskellige interessekomponenter. Gramsci noterer således, at '98 var et *experimentum crucis* for det italienske borgerskab: »Efter det blodige tiår 1890-1900 måtte borgerskabet give afkald på et altfor snævert, et altfor voldeligt og et altfor direkte diktatur«, og han fortsætter, »i det nye århundrede indledte den herskende klasse en ny politik, der involverede klassealliancer ..... [dvs. borgerligt demokrati].[29]

Fra århundredskiftet blev det samfundsbærende tyngdepunkt flyttet over på en »industriel blok« af kapital og arbejderklasse. Dette betød imidlertid ikke profittens endelige sejr over jordrenten. Man behøver blot at tænke på, at de traditionelle problemer i italiensk økonomi mellem Nord og Syd, mellem by og land forblev uløste. Men tendensen gik mod et konfliktfyldt samarbejde mellem industriledere og en integreret arbejderklasse, der i vekslende omfang og intensitet skulle karakterisere den såkaldte giolittisme (efter den liberale Giovanni Giolitti, der var minister og regeringsleder flere gange i perioden frem til tiden efter den første verdenskrig og fascisternes magtovertagelse).

Den borgerlige mentalitetsændring, der her er tale om, træder tydelig frem hos fx. Ettore Conti. Denne var en betydelig eksponent for den stærkt ekspanderende elektricitetsindustri og har med sin minutiøst førte dagbog helt tilbage fra 90rne leveret et *inside*-dokument. »Fra år 1900 til idag«, skriver Conti d. 3. marts 1914, »har vi været vidner til ikke bare den største udvikling inden for den italienske økonomi, men også til socialismens gennemslag: man kunne sige, at de fortsatte kampe, som den socialistiske bevægelse har tvunget borgerskabet til på klassekampens område, har fundet sine løsninger i et virkeligt

samarbejde, fordi de har vist sig at være et enestående incitament for en sådan udvikling. Skønt borgerskabet søger at tilbagevise de arbejdende massers presserende krav for at forhindre, at en for hurtig rytme skulle fratage industrilederne enhver profitmargin, så har i det mindste den mere intelligente del af det forestående for den grundlæggende retfærdighed i mange af disse krav, hvorfor det heller ikke har sat sig imod med negative forhåndserklæringer«.[30]

Og Gioletti selv plæderede for en ny legalitet i sin stort anlagte reformtale i parlamentet fra d.4.februar 1901. Han polemiserede heri skarpt mod de myndigheder, der netop i Genova havde lukket fagbevægelsens *Camera del lavoro.* Den hele affære tjener selvsagt til at erindre om, at den borgerlige reformisme ingenlunde fulgte den lige vej. Blandt de store norditalienske industribyer var Genova traditionelt hjemsted for det mere konservativt og reaktionært indstillede borgerskab, der akkurat her samlede svær-, våben- og skibsindustrien (fx. Ansaldo). Men på den anden side formulerer Giolitti en central tanke, der afspejler nødvendigheden af nye politiske teknikker, når han hævder, at »arbejdernes organisation går hånd i hånd med civilisationens fremskridt«, og at »det er ingen nytte til at ville regere med metoder, der var brugbare for halvtreds år siden«; ellers ville »de arbejdende klasser blive fjender af staten«.[31]

De to anførte citater fra to overensstemmende tekster, hvad angår politiske og økonomiske målsætninger og rationalitet, er allerede derved mere end blot praktisk og realpolitisk sans. Der er i grunden tale om et stykke anvendt politologi, idet de giver det konkrete, historiske indhold, som politologien orienterer sig efter. Trods det vidt forskellige teoretiske og interessebestemte udgangspunkt har marxismen og politologien det til fælles, at de hver for sig sprænger den rene videnskabeligheds rammer. begge er de i deres tilblivelse betinget af hegemonikrisen i det begyndende massesamfund og følgelig af kravet om en ny lederlagstænkning omkring magtens og den politiske kontrols fundamentale spørgsmål.

Det vil endvidere være forkert at hævde, at politologerne slet og ret var »giolittianere«. Det var langtfra tilfældet. Faktisk var mange af dem syditalienske intellektuelle og altså fra den del af enhedsstaten, der ikke kendte til den borgerlige reformisme. Udelukket fra at tage del i en direkte produktiv aktivitet, der i store træk var forbeholdt de norditalienske intellektuelle, vendte de intellektuelle fra Syden sig imod statsapparaterne for at blive administratorer eller politiske ledere. Erfaringerne herfra udmøntede sig fx. i en vis type politisk litteratur, der var en umiddelbar konsekvens, skriver Gramsci, »af det historiske Højres fald [Højre = de politiske efterkommere efter Cavour, gs.], af det såkaldte Venstres kommen til magten [Venstre = de politiske efterkommere efter Garibaldi og Mazzini, gs.] og af de »de facto« fornyelser-,der er indført i forfatningssystemet for at bane vejen for en parlamtarisk styreform«.[32] Emblematisk for denne type litteratur er napotitaneren Pasquale Turiello, der i 1882 udgav sin *Governo e governati i Italia.* [*Regering og*

regerede i Italien].[33] Bogen giver udtryk for en genuin konservativ bekymring over tingenes almindelige elendighed efter det storslåede *Risorgimento:* den parlamentariske dengenering og opløsningen af den nationale enhed i klientellistiske særinteresser, der helt truer med at erodere den sidste rest af konsensus til de i forvejen meget svage institutioner; for slet ikke at tale om, at der da efterlades plads til de nye, fremstormende og ukontrollerbare masser. Det er imidlertid først sicilianeren Gaetano Mosca, der med sin *Elementi di Scienza politica*[34] [*Elementer af politisk videnskab*] fra 1896 når ud over den moraliserende men dog informationsmættede hvidbogslitteratur og udformer en egentlig politologisk systematik med eksempelstykker fra fortid og nutid og uden at være bundet til det italienske tilfælde. Og for at fuldende billedet af en ikke ubetydelig intellektuel produktivitet følges dette værk op af den nok mere kendte Vilfredo Paretos to store afhandlinger *Les systemes socialistes* (1902-03) og *Trattato do sociologia generale* [*afhandling om almen sociologi*]. *(1916).*

Den politiske klasse

Mosca og den passive revolution

Dette begreb er drivmotoren i hele Moscas teorimaskineri og vidner i grunden om en hastigt udviklet problemafklaring omkring, hvad Gramsci fra sit langt senere observationspunkt ville kalde den passive revolution, dvs. revolutionen fra oven. Faktisk er der et sted i *fængselsoptegnelserne,* der sammentænker de to begreber med transformisme-fænomenet i forbindelse med »dannelsen af den moderne stat i Italien« som mellemled. Transformismen er iflg. Gramsci »en af de historiske former«, hvorigennem den passive revolution fremtræder, og hentyder til det forhold, at mange enkeltpersoner og grupper fra de oppositionelle partier molekylært lod sig inkorporere i »den konservative-moderate »politiske klasse««, der sad ved magten.[35]

Kort står begrebet den politiske klasse for det organiserede mindretal, der behersker det store flertal. Og mindretallets beherskelse af flertallet bygger på elementer: hierarkisk og elitær organisation og fornyelse ved selektion fra oven; Mosca taler om »en langsom og gradvis fornyelse af den politiske klasse (.....) via elementer,der fra samfundets lavere lag trænger ind i samfundets højere lag«. Trods begrebets noget upræcise og elastiske indhold (snart er mindretallet religiøst, snart militært, snart økonomisk, osv.)[36] så indeholder det teoretiske implikationer og historiske henvisninger, der forblev den store ubekendte i marxismen som politisk kultur. Dette markante fravær lettede ikke blot magtens manipulationer med arbejderbevægelsen som organisation og som ide, men det tømte også det marxistiske paradigme for ethvert selvstændigt perspektiv, der gik ud over den økonomisk-korporative subkultur.

Dette var tilfældet med socialdemokratismen, der i perioden frem til fascismen-nazismen, som her er på tale, aldrig fik opbygget et regeringsdueligt lederlag og en regeringskultur, omfattende demokratiets problemer, dvs. ikke det direkte demokratis men styringens og indflydelsens problemer i det politiske, civile og økonomiske samfund.

Umiddelbart leverede disse sidste punkter stærke argumenter til den traditionelle kommunistiske kritik af de socialdemokratiske partier. Og sådan ræsonnerede tredjeinternationalisten Gramsci tidligst i 20erne i tiden omkring grundlæggelsen og opbygningen af PCd'I, ligesom Anden Internationale sprængtes på disse spørgsmål, da Lenin og de russiske bolsjevikker erobrede magten i det gamle, halvfeudale zarrige. Men Gramsci standsede ikke her. Begivenhedernes hastighed fremprovokerede en ligså hastig ommøblering af de teoretiske elementers indbyrdes styrkeforhold. I denne henseende er der mærkbare forskelle mellem Gramsci som rådskommunist i Torino-årene 1919-20, som partileder og som fange i de fascistiske fængsler. Afgørende blev det, at den russiske revolutionsmodel for erobring og organiseringen af magten og fremtiden viste sig ikke at have gyldighed i de højtudviklede og gennemorganiserede kapitalistiske stater i Vesten. Rusland 1917 blev ikke det spontant virkende samlingspunkt for udtænkningen og den praktiske udførsel af et alternativ i disse stater; tværtimod accellererede det modsætningerne mellem arbejderbevægelsens forskellige organisationer, hvilket yderligere styrkede den fascististiske og kapitalistiske restauration.

Marxismen blev som leninisme ikke bare den dominerende politiske kultur, men også den dominerende politiske klasse i Sovjetunionen. Dermed repræsenterede bolsjevikkerne et i forhold til den zaristiske stat gennemført forsøg på at føre den russiske arbejderklasse og den russiske marxisme ud over det økonomisk-korporative niveau eller ud over den negative integration, som det hed i forbindelse med de tyske socialdemokraters forhold til den wilhelminske stat. Imidlertid skulle grundlaget for denne marxistiske dominans snart demonstrere manglende hegemoni. Således lod den sig ikke overføre til Vesten. I forholdet til de vestlige stater blev leninismen derimod fanget i en på én gang ideologisk og territorial indkapsling, der nødvendiggjorde en polisk-kulturel nytænkning i Sovjetunionen - indadtil såvel som udadtil. »I nutiden«, skriver Gramsci, »har man i politisk henseende været vidne til bevægelseskrigen fra marts 1917 til marts 1921, og denne er fulgt af en positionskrig«.[37] I sin abstrakte og telegramagtige korthed til trods refererer passagen til præcise historiske forhold: for det første perioden fra dannelsen af den provisoriske regering til krigskommunismens overgang til NEP og for det andet den fallerede tyske »Martsaktion« og lanceringen i Tredje Internationale af enhedsfrontstrategien.

Det er forståeligt ud fra Gramscis intellektuelle og politiske tilhørsforhold til den kommunistiske bevægelse, at hans reflektioner over ændringerne i den

politiske teknik umiddelbart måtte tage deres udgangspunkt i de afgørende forskelle mellem Øst og Vest. Hvad der forhindrede en universel og generaliserbar revolutionær teori og praksis på et leninistisk grundlag, var akkurat den anderledes vægtning af staternes tre led: det økonomiske, det civile og det politiske samfund. I de vestlige stater havde det tættere net af institutioner og økonomiens stigende internationalisering nedbrudt den relative selvstændighed, som de enkelte led endnu havde i de samme stater før 1870erne og fortsat havde i de svagt udviklede stater (som Rusland fx.).[38]

Det tværsnit Øst-Vest, som Gramsci opererer med, får hurtigt under den videre redegørelse for forudsætningerne en tyngde, der påny fremkalder temaet: den tyske centralitet. Selvom de russiske bolsjevikker tog praktisk fat om magten og søgte at opbygge en ny politisk klasse fra neden, så er det på den anden side tydeligt, at overgangen fra manøvrekrig til positionskrig i Rusland og i den kommunistiske Internationale afspejlede nogle konsekvenser af de passive revolutioner i den moderne vestlige kapitalisme. I sine forskellige udformninger (som enhedsfront og socialisme i et land) tager den kommunistiske positionskrig næppe fuld bestik af dette forhold og dets konsekvenser for udviklingen i den politiske klasse i Sovjetunionen.

Det er i grunden denne ensidige venten på den revolutionære Godot, der

Håndaftryk taget ved Gramscis arrestation 8. november 1926.

forener socialdemokrater og kommunister bagom, hvad der måtte være af forskelle mellem henholdsvis den parlamentariske vej og den jakobinske vej. Det er den samme politisk-kulturelle krise, der åbner sig. Og Gramsci er med til at åbne denne krise, når han i sine *Fængselsoptegnelser* tænker sit begreb om positionskrig og hegemonikamp ved at indregne en stillingtagen til de passive revolutioner og den politiske klasse, det artikulerer disse kapitalistiske revolutioner. I denne henseende bidrager han til at udfylde et tomt felt i marxismen. Problemet med så fragmentariske tekster som Gramscis er, at de mangler et centrum, et styrende princip og en fastlagt betydning. De har mange centrer. Tankegangene er flettet sammen i *networks*. Og begrebet den politiske klasse sætter sig netop spor i et sådant. I en paragraf, der bærer titlen *Politikelementer*, hedder det således, at det første grundlæggende udsagn iden politiske videnskab er, »at det virkeligt findes regerede og regerende«[39]. Uden at nævne Mosca i denne sammenhæng er der dog et tydeligt ekko af dennes hovedværk ikke bare i den anførte titel men også i formuleringen, der findes næsten paraellelt i kapitlet om den politiske klasse.[40]

Det er en kendsgerning, skriver Gramsci, at det findes ledende og ledede, regerende og regerede; og fortsætter i den nævnte paragraf: »Når denne kendsgerning er givet, må man se, hvorledes man kan lede på den mest effektive måde (når visse mål er givet), og hvorledes man derfor på den bedste måde kan forbedre de ledende (og deri består mere præcist den politiske videnskabs og tekniks første punkt), og hvorledes man på den anden side tilegner sig viden om de linier, der giver mindst modstand eller er rationelt rettede mod at opnå de lededes og regeredes lydighed«. Når det således gælder forholdet mellem de, der regerer, og de, der regeres, er det ikke længere nok, at den politiske klasse alene besidder magten, herredømmet. Det er yderligere nødvendigt at retfærdiggøre denne magt, at inderliggøre den blandt det store flertal og, som Gramsci skriver andetsteds, at skabe »en social konformisme, som er til gavn for den ledende gruppes udviklingslinje«.[41] Det er hegemoniets problem, der rejses, eller legitimitetens problem, som Max Weber tematiserer i forbindelse med sine overvejelser over forholdet mellem de, der har ret til at kommandere, og de, der har pligt til at adlyde.[42] Også Gaetano Mosca berører problemet med magtens juridiske og moralske base, når han skriver, at de politiske klasse i ethvert samfund støtter sig til en »politisk formel« eller et »suverænitetsprincip«.[43]

Weber og parlamentarismen

Ser man på det tidsrum, hvori disse politologiske problemer formuleres, så falder det nøje sammen med en hegemonikrise, en autoritetskrise, som de nye masser i den hidtidige måde at fordele suveræniteten på i stat og økonomi.

Moscas *Elementi di scienza politica* kommer netop som PSI er dannet og den agrarindustrielle bloks repressioner udskiftes med giolittismens integrationsteknikker. Og Max Weber fortættede sine tidligere videnskabelige resultater hen mod verdenskrigens slutning i det klare politiske øjemed at optræde som Fyrstens rådgiver. Således sigtede den store tale *Der sozialismus* (juli 1918) til en gruppe på omkring trehundrede højere officerer fra den Østrigske hær og *Parlament und Regierung* (også fra 1918)[44] begge til den nye situation, der ville opstå efter de to centraleuropæiske kejserimperiers nederlag. Weber foreslog en institutionel fornyelse til fordel for et konstitutionelt parlamentarisk demokrati med stærke partier og karismatiske ledere, dvs. et »arbejdsparlament«,[45]. hvori også, og især, det tyske socialdemokrati skulle have sin plads. Weber fulgte nøje den indre udvikling i SPD, og han gjorde Bersteins argumenter til sine, når denne i *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899) i kølvandet på Engels lagde profetierne om kapitalismens sammenbrud og den stigende elendighed bag sig. Men selvom Weber værdsatte denne i gramsciansk forstand overgang fra manøvrekrig til positionskrig og specielt den parlamentariske orientering, der lå der i, så kritiserede han evolutionismen i dens »vilje til afmagt«. Han var således af den opfattelse, at partiet forsat lå under for de negative virkninger efter Bismarck. Den konstitutionelt passive rolle, som den tyske *Reichstag* spillede, ramte iøvrigt alle partier; men dog mest SPD, hævder Weber, idet partiet lettere lod sig indfange i »en slags politisk ghetto« af frygt for at miskreditere sig i den repræsenterede klasses øjne ved at binde sig for stærkt til »et samfund og en økonomi, der for en forudsigelig fremtid vil forblive kapitalistisk«.

Fra sit politologiske og funktionalistiske udgangspunkt beklager Weber sig i grunden over, hvad der ovenfor blev nævnt som det tyske socialdemokratis og det første marxistiske paradigmes manglende regeringskultur: »Den parlamentariske regering er mulig, alene hvis de største partier i parlamentet *de facto er disponerede* for i princippet at påtage sig den ansvarlige ledelse af statens anliggender«.[46]

Det er i denne sammenhæng signifikant, at *Parlament und Regierung* oversættes til italiensk allerede i 1919 på et initiativ fra Benedetto Croce, der i mange henseende kan betragtes som det kulturfilosofiske udtryk for fx. Moscas politiske videnskab. Samme Croce brøstede sig af at have været den store inspirator til revisionisme-debatten ved århundredskiftet.[47] Ligeledes er det vigtigt at nævne, at Giolitti selv i en række taler og avisinterviews kort efter verdenskrigens afslutning talte for en styrkelse af parlamentet i forhold til den udøvende myndighed og ikke mindst til monarkiet.[48] På grund af, hvad det blev den faktiske løsning på borgerskabets hegemonikrise i Italien og Tyskland, nemlig facismens og nazismens opbygning af konsensusmekanismer uden om selvstændige, organisatoriske arbejderoræsentationer, kan der være

grund til at fremhæve tvetydigheden i Webers *Parlamentarisierung*. Bagom hvad der måtte være af forsikringer om socialdemokraternes ufarlighed, indeholder hans forslag egentlig en opfordring til SPD om at flytte de politisk-kulturelle teltpæle frem på en langt mere fremskudt grund, end hvor partiet hidtil havde stået: den grundlovgivende forsamlings grund.

Til sammenligning lancerede dele af det italienske PSI og af det store fagforbund CGIL tilsvarende tankegange for at bryde ud af en politisk ghetto. Lederen af partiets store maksimalistiske centrumsgruppe Giacinto Serrati skriver således, at »i Italien har følgerne efter krigen skabt en demokratisk-reformistisk situation (....). Der kan ikke være tvivl om om svaret. Vores parti - uden dog at vente sig mirakler deraf - har accepteret valgsystemet. Vi bør også acceptere agititionen for den grundlovgivende forsamling«.[49] Artiklen, der er skrevet i begyndelsen af 1919, tager yderligere afstand fra det opportune i at overføre den russiske model til Italien, og dens synspunkter skiller sig dermed ud fra de mere radikale holdninger på partiets venstrefløj. Typisk herfor er Amadeo Bordiga, som Gramsci i store træk delte ideer med på dette tidspunkt og fulgte ved dannelsen af PCd'I nogle år senere; Bordiga skriver: »I Rusland har vi set, at den grundlovgivende forsamling, som forberedte sig på at spille de borgerlige klassers spil, blev opløst ved magt af sovjetterne, det proletariske diktaturs organer. I Tyskland ser vi to programmer overfor hinanden: borgerskabets og flertalssocialisternes [SPD, gs.] program for den grundlovgivnede forsamling og den demokratiske republik; og *Spartacus*-gruppens [Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht, gs.] program for overgangen til arbejdernes og soldaternes råd. I Italien studerer man allerede bevægelserne for et forsvar af den borgerlige magt, og de socialistiske interventionister, borgerskabets fortabte allierede, gør propaganda for den grundlovgivende forsamling«.[50]

I midten af 30erne er Gramsci forlængst ude over den umiddelbare fascination ved den russiske mannøvrekrig og aktualiserer i lyset heraf påny temaet dels i forhold til det på daværende tidspunkt samtidige folkefrontsinitiativ og dels i forhold til opbrudstiden umiddelbart efter den første verdenskrig. Således hedder det om valgene i november 1919, hvor massepartierne PSI og det katolske bondeparti PPI (*Partito Popolare Italiano*) havde stor fremgang, at de netop derved havde »en karakter af grundlovgivende forsamling«.[51] Men så vidt kom det aldrig: arbejderklassen veg tilbage fra den institutionelle ansvarlighed og borgerskabets ønskede som følge af sin indre sammensætning hegemoniets genetablering på grundlag af anderledes fordelagtige styrkeforhold. Fascismen i Italien og nazismen i Tyskland imødekom dette ønske,ligesom den herskende politiske klasse i lang højere grad end arbejderklassens organisationer forstod at udnytte de nye variabler: det deklasserede småborgerskab og de nye mellemlag.

Imidlertid må man bemærke, at Gramsci i sit historiske tilbageblik til de første efterkrigstidsvalg i Italien ikke længere forkuserer på det proletariske

diktaturs centralitet, som han havde gjort det i sin militante periode. Hele den epokale dimension ved hegemonikrisen udelukker den entydige løsning, som den russiske revolution på sin vis er udtryk for. Faktisk bliver den russiske udvikling en del af krisen. I Vesten er det »den store politiks« epoke, hvor det gælder »grundlæggelsen af nye stater«, og hvor kampen består mellem de sociale grupper og klasser om at nedbryde og bevare »bestemte økonomiske-sociale organiske strukturer«.[52] Eller for at vende tilbage til den elementære og ureducerbare kendsgerning i den politiske videnskab, nemlig eksistensen af de, der regerer, og de, der regeres: »Når det gælder uddannelsen af de ledende: ønsker man, at der altid er regerede og regerende, eller ønsker man at skabe betingelserne for, at nødvendigheden af denne delings eksistens forsvinder«.[53]

Gramsci rykker med andre ord ind i borgerskabets hegemonikrise, ind i de passive revolutioner og ind i politologien, der søger at bringe det samme borgerskab, den magthavende politiske klasse praktisk og teoretisk igennem krisen. Anliggendet i *Fængselsoptegnelserne* er at bidrage til kampen for et nyt hegemoni, en »ny rationalitet«[54], dvs. midt i krisen af formulere nye mål og midler og nye forhold mellem de, der regerer, og de, der regeres, en ny regeringskultur. Og dette sker akkurat på baggrund af, at krisen ikke blot rammer borgerskabet, der skal omstille økonomien og institutionerne til et moderne kapitalistisk massesamfund, men også arbejderklassen, der i samme grad har vanskeligheder med at føre positionskrigen ud over det økonomisk-korporative niveau. Krisen i de marxistiske paradigmer, som Gramsci registrerer, udtømmer både den socialdemokratiske og den leninistiske variant. Grunden er i begge tilfælde den, at der mangler en stillingtagen til de passive revolutioner og til den politiske klasse, der ved at hierarkisere og selektere fra oven integrerer samfundets *disiecta membra*, samtidig med at den opretholder arbejderens »separation«, som Weber anser for tidens uomgængelige kendmærke,[55] fra Økonomiens, administrationens, kulturens og den politiske magts produktionsmidler.

Michels og den politiske klasse i arbejderorganisationerne.

Der er to konsekvenser af denne blinde plet, kan man læse ud af Gramsci. For det første tænkes overgangen fra manøvrekrig til positionskrig primært, som om den fulgte en langt sigtende, separat revolutionskrig, uafhængig af den passive revolution. For det andet udvikler der sig internt i arbejderorganisationerne en politisk klasse, der »uvidende« om funktionsforholdet til magten og til organisationernes bund befordrer de weberske separationer og umuliggør en alternativ politisk kultur til de passive revolutioner og *the Machiavelli-*

ans (New York, 1943), som James Burnham kaldte Mosca og konsorter i sin bog af samme navn. I den flere gnage citerede §15, 4 om politikelementerne fastslår Gramsci således,at »der også findes en deling mellem regerende og regerede i en og samme gruppe«, og han fortsætter. »Det er faktisk på dette område, at de alvorligste »fejl« sker, at med andre ord de mest kriminelle mangler blotter sig, men netop de, der er de vanskeligste at udbedre. Man tror ikke alene, at, når gruppen selv har opstillet princippet, så skal lydigheden nok følge automatisk og indfinde sig uden, at man behøver at påvise dets »nødvendighed« og rationalitet, man tror til og med, at det er indiskutabelt (der er de, der mener og, hvad der er værre, handler efter denne opfattelse, at lydigheden »vil komme« uden at være krævet, uden at den vej, der skal følges, udstikkes)«.[56] Passagen er, som iøvrigt mange andre passager i *Fængselsoptegnelserne*, uden umiddelbart identificerbare henvisninger. Hvem er fx »de, der mener« og tænker for de andre i arbejderklassens egne hierarkiske organisationer? Associationerne melder sig selvsagt med vekslende styrke, alt efter hvilket standpunkt der læses ud fra. Og det er akkurat dette, der giver stedet et fortættet historisk indhold med flretydigt implikationer. Det bliver således vanskeligt alene at se dette indhold i socialdemokratiernes indre udvikling, så meget mere som den tiltagende stalinisering i Sovjetunionen gav gode grunde til bekymring. Det skal imidlertid understreges, at Gramsci aldrig skriver eksplicit imod den sovjetiske udvikling. Han gør det derimod i, hvad man kunne kalde et æsopisk kodesprog, der indirekte antyder den dybe kontrovers han havde med sine mere ortodokst indstillede kommunistiske medfanger omkring analysen af kapitalismen og de strategiske holdninger til andre folkelige og demokratiske kræfter.[57]

I de politiske skrifter fra tiden før fængslingen følger Gramsci nøje og ikke overraskende den traditionelle kommunistiske kritik af den politiske klasse i PSI og dens forhold til arbejderbasen. Og den skærpedes omkring splittelsen af det italienske socialistparti ved kongressen i Liverno i 1921. Med skabelsen af PCd'I valgte arbejderklassen ikke længere at ville »samarbejde med de andre klasser for at udvikle og omforme den bureaukratiske, parlamentariske stat«.[58] I denne situation, om hvilken Gramsci endnu i 1922 kunne anvende begrebet den permanente revolution,[59] gælder det om at gøre det klart for arbejder- og bondemasserne, »at enhver støtte til demagogerne fra de socialdemokratiske partier - (.....) - er et bidrag til genopbygningen af den organisme, der i årtier har berøvet dem friheden og velfærdet«.[60] Socialdemokratiet »er i bund og grund konservativt og reaktionært«,[61] osv; eksemplerne er mange, og trods det forskellige teoretiske udgangspunkt er der en påfaldende overensstemmelse mellem disse kritikpunkter og de resultater, Roberto Michels var nået frem til i *Zur Soziologie des Parteiwesens.*[62]

Michels leverer i sin bog den første samlede og systematiske kritik - omend på et tvivlsomt positivistisk grundlag - af det tyske socialdemokrati. Og den

Gramsci fotograferet til hospitalskartoteket ved sin indlæggelse på fængselskliniken 1935.

påkalder sig især opmærksomhed,fordi den kommer indefra. Han var således en af partiets intellektuelle og plejede desuden akademisk omgang med Max Weber, af hvem han var elev. Væsentlige dele af det Weberske begrebsapparat på det specifikke objekt mangler dog læremesterens vidnskabelige strenghed, og bag den tilstræbte objektive fremstilling er det ikke vanskeligt at få øje på en polemisk brod, der afslører forfatterens politisk-moralske krise. Det er desillusionen over de socialdemokratiske lederes konserverende organisationsstræben, som bogen skal gennemarbejde. Når man skal vurdere de resultater, de negative og de pessimistiske konklusioner, som Michels lægger frem, så er det ikke en betydelig faktor, at han tidligt i sit partipolitiske liv etablerede kontakter med italienske og franske syndikalister, fra Arturo Labriola til George Sorel.

Det er i lyset heraf evident, at SPD's parlamentariske positionskrig måtte forrekomme en hindring for syndikalismens *action directe* og de elementer af den rousseausk demokratisme, der er tilstede heri. »Vigtigheden af den revolutionære syndikalisme består især af den klare og præcise måde, hvormed den har erkendt farene ved det borgerlige demokrati«. Men på den anden side må Michels indrømme, at selvom syndikalismen flytter den revolutionære krumtap bort fra det politiske parti, så undgår den ikke enhver organisations indre lo-

gik. I fagforeningen er der stadig tale om »et mindretals dominans over et flertal«, omend i mindre omfang.[63]

Hovedtemaet i Michels' bog er SPD, men derudover er også det italienske PSI rigt behandlet. Overhovedet er forfatterskabet stærkt italiensk orienteret og indeholder meget empirisk stof om italienske forhold. Faktisk gjorde Michels akademisk karriere i Italien, også under fascismen, og blev derfor en vigtig kilde til udbredelsen af kendskabet til den tyske politologi og til Max Weber.[64] Umiddelbart kan springet fra syndikalisme til fascisme synes stort; men valget blev egentlig gjort af en hel generation af intellektuelle,ikke mindst af Mussolini selv. [65] Og når det gælder specielt Michels, så kan hans centrale ide om den naturgroede tendens til oligarki i enhver organisation tjene som et mellemled. Begrebet er bredt og dækker over en vifte af tendenser, som alle, ifølge Michels, afspejles i de sociademokratiske partier: »Dannelsen af et professionelt lederlag betyder begyndelsen til enden på demokratiet«.[66] Jo mere organisation, desto mere bureaukratisme og bonapartisme[67] lyder det forkortede ræssonnement. Disse overvejelser over organisationernes indre opbygning og tilblivelse ved selvsupplering bringer atter Moscas politologi i erindring, der da også citeres flere gange.

I sin mikroanalyse af en organisation, der netop defineres i opposition til den kapitalistiske produktionsmåde, bruger Michels det politologiske apparat i det klare øjemed at minde om, at borgerskabet trods defekter og svagheder er »stærkere, mere selvbevidst, mere ernergisk (.....) en socialisterne forestiller sig i deres karikaturer - nu helt traditionelle - af et overvægtigt, falskt og fejt borgerskab«.[68] Det er lignende overvejelser der kan forklare, at Michels finder vej frem til *Fængselsoptegnelserne*, dog ikke uden videre for at blive pænt behandlet. Bagom hvad der måtte være af polemik mod den fascistiske professor fra Gramscis side - forståeligt nok - så får temaerne en fornyet aktualitet på baggrund af den senere udvikling i Sovjetunionen i 20rne og 30rne. Naturligvis er det ikke Gramscis ærinde at eftergøre Michels' spring fra ultra demokratisme til ultra autoritarisme.

Bureaukrati og demokratisk centralisme i Sovjet.

Efter krigskommunismens år med militariseringen af alle samfundets aktiviteter stod det bolsjevikkiske parti over for at skulle organisere statsmagten og forholdet mellem de, der regerer, og de, der regeres, i et mere langsigtet perspektiv. Fra og med dette tidspunkt bliver det stadigt vanskeligere at troværdigøre den traditionelle kommunistiske kritik af socialdemkratierne ved at henvise til egen praksis. En anklagende indikation fremfører Gramsci i en paragraf med den i denne sammenhæng signifikante titel *Om bureaukrati*, der behandler en så historisk mættet størrelse som den demokratiske centralisme. Ganske vist mener han, at dette organisationsprincip fra den russiske marx-

ismes inventar har »forskellige udtryksformer«: i statslivet vedrørende spørgsmål om unitarisme eller føderation, og i det civile samfunds mange økonomiske, politiske og kulturelle sammenslutninger, og endelig i alliancesystemerne mellem de enkelte stater. Men dermed slettes ikke de spor, der fører princippet tilbage til det gamle russiske socialdemokratis bestræbelser på at holde sammen på de indbyrdes stridende bolsjevikkiske og mensjevikkiske grupperinger.

Den demokratiske centralisme er en »elastisk formel«, skriver Gramsci videre, og når man beskæftiger sig med de forskellige udlægninger, så må man adskille dem, »som tilslører et præcist program for en dels reelle herredømme over helheden«, og dem, »som tegner sekteriske fanatikeres rent ensidige position, som skønt værende i stand til at skjule et overherredømmeprogram (sædvanligvis en enkelt pesonlighds, som den ufejlbarlige pave [....]) ikke umiddelbart synes at lægge skjul på den bevidste, politiske udformning af et sådant program«. Fremfor i disse to sidst tilfælde at tale om demokratisk centralisme ville Gramsci fortrække betegnelsen bureaukratisk centralisme. Den egentlige demokratiske centralisme, fortsætter han, »er en »centralisme« i bevægelse«, der kan garantere »organisationens fortsatte tilpasning til den virkelige bevægelse, en samordning af pressene nedefra med den oppefrakommende kommando, en fortsat inkorporering i ledelsesapparatets solide rammer af elementer, der hæver sig op fra massernes dyb; dette sikre kontinuiteten og den regelmæssige erfaringsophobning; centralismen er »organisk«, fordi den tager højde for bevægelsen, som er den historiske virkeligheds organiske måde at træde frem på, og ikke mekanisk stivner i bureaukratiet, og fordi den samtidig tager højde for det, som er relativt stabilt og permanent, eller som i det mindste bevæger sig i en let forudsigelig retning, osv. Dette stabilitetselement i staten legemliggør sig i den organiske udvikling af den centrale kærne i den ledende gruppe, således som det er tilfældet i mere snæver målestok i partiernes liv. Har den bureaukratiske centralisme overvægten i staten, betyder dette, at den ledende gruppe har nået et mætningspunkt og et blevet til en snæver klike, som søger at forevige sine egne, snævertsynede privilegier og regulere eller knægte oppositionellle kræfters opståen, også selvom disse kræfter er i overensstemmelse med de grundlæggende, herskende interesser (fx. i de ekstremt protektionistiske systemer, der er i strid med den økonomiske liberalisme)«.[69]

Det lange citat,der her er anført, demonstrerer atter de gramscianske teksters umiddelbare utilgængelighed for letkøbte konklusioner. Deres mangelfulde og sparsomme historiske fylde giver dem således et stærkt tvetydigt anstrøg. Det kan være rigtigt, at de protektionestiske og monopolistiske tendenser i kapitalismen sætter den liberalistiske spontanitet-»bevægelse« ud af spillet, og at en snævertsynet, privilegeret del af borgerskabet eksproprierer hele klassens økonomiske og politiske potentiel. Og fortolkes stedet på denne ensidige måde, kom-

mer synspunktet næppe videre end marxismens klassiske kritik - fra Marx' *Zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie* til Lenins *Staten og revolutionen* - af den borgerlige stat som en repressiv klassestat, karakteriseret ved bureaukratiet og militæret. Det skulle da alene være den borgerlige politiske klasse, der degenererede til bureaukrati. Men allerede begrebet den demokratiske centralismes brede analytiske omfang peger i en anden retning. Det lapper over og drejer optikken fra de traditionelle kapitalistiske stater til, hvad der skulle være den første arbejderstat. Ligesom udtryk i det citerede som »pressene nedefra«, »elementer, der hæver sig op fra massernes dyb«, »en enkelt personligheds« og glidningen mellem stat og parti stærkt leder tankerne hen på enhedspartiet i Sovjetunionen.

Et sted i *Parlament und Regierung*, som Gramsci har kunnet stifte bekendskab med, skriver Weber, at en stigende samfundsmæssiggørelse af først og fremmest økonomien »uundgåeligt« medfører »en stigende bureaukratisering«.[70] Gramsci deler næppe det kategoriske i dette udsagn; men han kan dog udlede så meget, at en udskiftning af den privatkapitalistiske industrileder med et statsapparat ikke automatisk fører til den tilstræbte omlægning af de Weberske »separationer« mellem de, der regerer, og de, der regeres. Hans *Realismus* bryder fortryllelsen omkring det sovjetiske eksperiment men i grunden også det slør, der siden havde lagt sig over Lenins sidste breve og artikler. Således havde Lenin slået til lyd for en reform af stats- og partiapparat for at imødegå en omsiggribende bureaukratisering, der helt truede med at eliminere den folkelige indflydelse og kontrolmulighed. Som sammensat politisk-kulturel figur var Lenin både et bekymret vidne til og en aktiv forkæmper for, hvad Michels havde kaldt den oligarkiske tendens. Dannelsen af et politbureau, forholdsregler af diciplinær art mod afvigelser og fraktioner (*uklon*), indstiftelsen af generalsekretærposten, som Stalin beklædte som den første, var således blot nogle af de elementer, der undergravede den demokratiske centralisme, som Lenin selv i sin tid havde været med til at udforme som det gældende organisationsprincip.

Lenin foreslog en omorganisering af arbejder- og bondeinspektionen, der, måtte han konstatere, ikke havde »skyggen af autoritet«.[71] Trods alt repræsenterede Inspektionen en institutionel nyhed, og for at den kunne varetage sine kontrolopgaver over for primært statsapparatet, krævede det, iflg. Lenin, en yderligere masserekrutering. I *Hvordan vi skal omorganisere arbejder- og bondeinspektionen* understreges det, at ingen myndighed kan unddrage sig kontrol, »det være sig generalsekretæren eller noget andet centralkomitémedlem«. Karakteristisk nok gled denne præciserende passus ud ved artiklens offentliggørelse i *Pravda*,[72] og fik først sin rette plads i 1970 med udgivelsen af den femte udgave af Lenins samlede værker. Men Lenin, der i sine sidste sygdomsplagede år nok besad mere prestige end reel politisk magt, blev siddet

overhørig. Dertil kom, at det hemmelige politi (GPU) i stadig stigende omgang tog del i Inspektionens og andre kontrolinstansers aktiviteter.[73] Og dette graverende forhold kunne være det konkrete, historiske motiv for følgende betragtning i *Fængselsoptegnelserne*: »Når partiet er progressivt, fungerer det »demokratisk« (i betydningen af en demokratisk centralisme), når partiet er regressivt, fungerer det »bureaukratisk« (i betydningen af en bureaukratisk cantralisme). Partiet er i dette sidste tilfælde en rent udøvende instans, og ikke en besluttende instans: det er følgelig i teknisk forstand et politiorgan, og selve benævnelsen politisk parti er en ren metafor af mytologisk karakter«.[74] Det må desuden ikke glemmes, at Gramsci opholdt sig i Moskva som repræsentant ved Tredje Internationale for det italienske kommunistparti netop i den periode, Lenin offentliggjorde sine kritiske artikler i *Pravda*. Og det må heller ikke glemmes, at Gramsci i samme periode personligt var i kontakt med Trotsky, der i løbet af 1923 fik udgivet en række artikler med leniniske temaer under titlen *Den nye kurs*. I fængslet havde Gramsci Trotskys selvbiografi fra 1929 til sin rådighed i en italiensk oversættelse, *La mia vita. Tentativo di autobiografia*, [*Mit liv. Forsøg på en selvbiografi*] 1930.

Gramsci: en encyklopædi.

I grunden når Gramsci frem til at stille alvorlige spørgsmålstegn ved den russiske models identifikation af statsmagt og parti og ved enhedspartiets egnethed til overhovedet at udklække en demokratisk politisk klasse.Men han kommer ikke videre. Heller ikke når han anskuer overgangsproblemet i lyset af den grundlovgivende forsamling. Der er intet, der tyder i retning af, at Gramsci skulle mene, at en sådan forsamling skulle være aktuel i Sovjetunionen efter opløsningen af den første i 1918. Perspektivet synes kun gyldigt for Vesten. Også Lenin havde antydet denne strategiske forskel i *Ekstremismen-kommunismens børnesygdom*.[75] Men hos Lenin var målet det samme: »thi det protetariske diktaturs epoke er begyndt«. I Gramscis tilfælde er det et ubesvaret spørgsmål, om det parlamentariske demokrati og den grundlovgivende forsamling er et i Vesten bedre instrument for et fremtidigt »demokratisk-centralistisk« enhedsparti eller, om pluralismen, der kommer til udtryk i disse systemer, er en nødvendig omend utilstrækkelig ingrediens i den nye rationalitet, der kunne modvirke sammensmeltningen af parti og stat og dermed forhindre politikkens aftræden.

Gramsci åbner en krise i Tredje Internationale. Men han løser ikke denne krise. Han giver derfor heller ikke slet og ret udtryk for en genuin leninsk restauration af paradigmet, som PCI's senere generalsekretær, Palmiro Togliatti, mente det. Ligesom han heller ikke uden videre er det såkaldte nye ven-

IL GRIDO DEL POPOLO

ANTONIO GRAMSCI E' MORTO

Il fascismo lo ha assassinato!

Manifestiamo dappertutto contro questo nuovo delitto! Esigiamo la liberazione degli altri combattenti della libertà in pericolo di vita!

L'estremo saluto del Partito

GIUSTIZIA E LIBERTÀ

ANTONIO GRAMSCI È MORTO

dopo undici anni di atroci sofferenze nelle prigioni fasciste

Il proletariato italiano non ha che un modo per commemorarlo: ACQUISTARE COSCIENZA DEL COMPITO STORICO E BATTERSI

Lento assassinio

Primo Maggio

L'Unità

L'assassinio di Gramsci accenda nei cuori degli italiani il sacro fuoco della

L'esempio della sua vita ispirerà milioni di combattenti nella lotta per il socialismo

Antifascistiske aviser giver meddelelse om Gramscis død, april 1937.

stres mand.[76] Hvad der er af stof og begreber i *Fængselsoptagelserne*, befinder sig så langt fra »det normaliserede«, at de ikke umiddelbart kan anvendes på konkrete, politiske projekters udformning. I denne henseende kunne man give Alfred Schmidt ret, når han skriver, at Gramscis begreber er »uudfoldede, ejendommeligt »eksperimentelle« og »atmosfæriske««.[77] Men fremover at se noget begrænsende heri er det akkurat dette karaktertræk, der gør *Fængselsoptegnelserne* til en encyklopædi. Og dette skal ikke forstås i betydningen af en ophobning af det allerede gennemtænkte og kanoniserede. Tværtimod. Gramsci vender således tilbage til det »storpolitiske« spørgsmål omkring det nye hegemoni og den nye rationalitet, således som dette rejser sig ved overgangen til det kapitalistiske massesamfund. Gramsci tænker i de socialdemokratiske og kommunistiske paradigmers krise, men altså i marxismen, mere end i Marx. Hans anliggender er den første organiserede kritik af den kapitalistiske produktions- og civilisationsmåde nedefra. Deraf arbejderklassens centralitet, men i den noget uortodokse forstand, at klassen åbner en hegemonikrise samtidig med at den har vanskeligheder med at stable et nyt på benene.

Begrebet den politiske klasse bliver et punkt, i forhold til hvilket man kan give *Fængselsoptegnelserne* en vis encyklopedæisk systematik. Det er således et begreb, hvor borgerskabet samlede en betydelig praktisk forståelse for, at med massesamfundet er det ikke længere muligt som i det gamle liberalistiske at adskille styringen af økonomien fra styringen af masserne. Og med de passive revolutioners realitet bliver problemet på den anden side for det store flertal at opbygge en demokratisk regeringskultur, en delegeret suverænitet, i det politiske, civile og økonomiske samfund og følgelig udforme forholdet mellem de, der regerer, og de, der regeres, på en sådan måde, at det garanterer indflydelsen fra neden og »stabilitetselementet« fra oven. Eller som Umberto Cerroni skriver: »Der er ikke udelukket, at det hele kan løses i et gigantisk manipulatorisk spil fra den etablerede elites side, der disponerer over modernitetens gigantiske mekanismer. Men det kan heller ikke udelukkes, at den generelle kulturelle vækst umuliggør dette spil og pålægger det et andet, hvis mål er at flytte konfrontationen over på spørgsmål vedrørende rationaliteten og universaliteten i de forslag og projekter, der er beregnet på mennesket. Kulturen synes at skulle blive det vigtige felt, hvor disse alternativer skal afgøres«.[78]

Noter

1. Jvf. artikler af G. Haupt, H.-J. Steinberg og O.Negt in AAVV., *Storia del marxismo, II, Il marximo nell'etá della Seconda Internazionale*, Torino, 1979.
2. E. Ragionieri, *Alle origini del marximo della seconda Internazionale*, in ib. *Il marxismo e l'Internazionale*, Rom, 1968, p. 47.
3. F. Andreucci, *La diffusione e la volgarizzazione del marxismo*, in AA. VV., *Storia del marxismo, II*, op. cit. p. 27.

4. B. de Giovanni, *Il criticismo di Marx,* in AA. VV., *Filosofia e politica,* Firenze, 1981, p. 179-202.

5. C. Luporini, *Il marxismo e la cultura italiana del Novecento,* in *Storia d'Italia, V, 2, I documenti,* Torino, 1973, p. 1586-1611.

6. A. Gramsci, *La rivoluzione Contro il »Capitale«,* d. 5. 1. 1918, in *Il Grido del Popolo,* in Gramsci, *Scritti giovanili 1914-1918,* Torino, 1958, p. 149. Se også Gramsci, *Il nostro Marx,* d. 4. 5. 1918, in *Il Grido del Popolo,* in Gramsci, *op. cit.* p. 217. Et dansk udvalg af Gramscis skrifter fra denne periode findes i Gramsci, *Arbejderkontrol, arbejderråd, arbejderstyre* (v. j. Stender Clausen), København, 1973.

7. A. Gramsci, *Quaderni del carcere, I-IV (edizione critica dell' Instituto Gramsci, a cura di Valentino Gerratana),* Torino, 1975, p. 1551 (Q, 12, *Per la storia degli intellittualo,* §3, *Intelletuali e non-intelletuali,* 1932). Et dansk udvalg af *Fængselsoptegnelserne* findes i Gramsci, *Politik og kultur* (v. K. Østerling Nielsen), København, 1972. Et engelsk udvalg: Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (v. Q. Hoare & G. Nowell Smith), London, 1971. En kort og givende indføring på dansk til de centrale temaer hos Gramsci findes i N.Aa. Nielsen, *Intilligensens pessimisme, viljens optimisme,* in *Oktober,* n. 10, 1978, p. 5-59.

8. R. Michels, *Die Deutsche Sozialdemokratie in internationalen Verbande,* in *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik,* bd. XXV, 1907, p. 148-231. Dette tidsskrift blev iøvrigt ledet af Max Weber og Werner Sombart; R. M. var en årrække medredaktør.

9. A. Gramsci, *Quaderni ...,* op. cit. p. 1581 (Q, 13, *Noterelle sul Machiavelli,* §, 17, *Analisi delle situazioni: rapporti di forza,* 1932-34).

10. Marx, *Die heilige Familie* (1845), kap. VI, 3c, *Kritische Schlacht gegen die französische Revolution.* Gramsci bruger i tiden før fængslingen »la rivoluzione in persanenza«, jvf. Gramsci, *Classicismo, Romanticismo, Baratono...,* d. 17. 1922, in *L'Ordine Nuovo,* in Gramsci, *Socialismo e fascismo, L'Ordine Nuovo 1921-22,* Torino, 1972, p. 446.

11. A. Gramsci, *Quaderi ...,* op. cit. p. 1566 (Q, 13, *Noterelle sul Machiavelli,* §, 7, *Quistione dell' »uomo collettivo« o del »conformismo sociale«,* 1932-34).

12. O. Negt, *L'ultimo Engels,* in AA. VV., *Storia del marxismo, II,* op. cit. p. 135.

13. F. Engels, *Indledning til* Karl Marx, *Klassekampen i Frankrig 1848-50,* in Marx-Engels, *Udvalgte skrifter, I,* Kbh., 1971, p. 124.

14. L. Basso, *Marxismo e democrazia* (1958), genoptrykt i *Problemo del socialismo,* n. 9, 1978, p. 9-27.

15. F. Engels, *Indledning ....,* in op. cit. p. 119.

16. G. Roth, *The Social Democrats in Imperial Germany: A Study in Working -Class Isolation and National Integration,* New York, 1963; it. overs. Bologna, 1971, p. 297-317.

17. A. Gramsci, *Quaderni ...,* op. cit. p. 1584 (Q 13, *Noterelle sul Machiavelli,* §17, *Analilsi delle situazioni: rapporti di forza,* 1932-34).

18. R. Williams, *Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory,* in ib., *Problems in Materialism and Culture,* London, 1980, p. 40. Samme Williams vedkender sin gæld til Gramsci.

19. Marx-Engels, *Scritti italiani,* (1955), Rom 1972. Bogens udgiver Gianni Bosio har skrevet og tilføjet et omfattende appendix med titlen *la diffusione degli scritti di Marx e di Engels in Italia dal 1871 al 1892,* der behandler *Kapitalen, Det kommunistiske partis manifest* osv. F. Andreucci, *La diffusione e la volgarizzazione del marxismo in Italia,* in AA. VV., *L'Antidühring: affermazione o deformazione del marxismo,* akterne fra et seminar, organiseret af *Fondazione Lelio e Lisli Basso* i 1979, *Annali V,* Milano, 1983, p. 245-258. E. Ragionieri, *Socialdemocratizia tedesca e socialisti italiani. L'influenza della socialdecrazia tedesca sulla formazione del Partito Socialista Italiano 1875/1895,* (1961), Milano, 1976.

20. A. Gramsci, *Quaderni...*, op. cit. p. 1285 (Q,10(II), *La filosofia di B. Croce,* §37, *Punti di meditazione per 10 studio dell'economia,* 1932-35).

21. jvf. de endnu ikke publicerede akter fra et internationalt seminar med titlen *Filippo Turati e il socialismo europeo,* organiseret i Milano d. 8. -11. dec. 1982 af *Istituto socialista di studi storici,* Firenze.

22. I et brev til Sorel fra d. 10. 5. 1897 skriver Labriola, at »mange tror, at værdi- og merværditeorien, som fremstilles i de sædvanlige overfladiske præsentationer, *hic et nunc* indeholder den praktiske kanon, drivkraften, ja moralen og den juridiske legitimitet bag alle de proletariske krav«, A. Labriola, *Saggi sul materialismo storico,* a cura di V. Gerratat og A. Guerra, Rom, (1964), 1968, p. 192. *Istituto Gramsci* arrangerede i Firenze d. 15. -17. 10. 1981 et stort seminar om Labriola under titlen *Il problema Labriola* (akterne herfra er endnu ikke publiceret).

23. Emilio Sereni, *Il nodo della politica granaria,* in ib. *Capitalismo e mercato nazionale,* (1966), Rom, 1974, p. 117f. Sereni, der ligesom sin historikerkollega Ragionieri var medlem af PCI, bruger her en term, dog ikke uden kritik, fra partiets såkaldte Lyon-teser, som Gramsci udfærdigede i samarbejde med Togliatti til den tredje partikongres i 1926, se Gramsci, *La costruzione del Partito Comunista 1923-1926,* Torino, 1974, p. 493.

24. In Marx-Engels, Scritti italiani, op. cit. p. 170-174.

25. Gert Sørensen, *Arbejderklassen og fascismen,* in AA. VV.., *Politikformer i mellemkrigstiden* (udg. v. Uffe Østergård), Århus Universitet (i trykken).

26. F. Turati, *In commemrazione del XX settembre 1870,* in *La Battaglia,* d. 26. 9. 1896.

27. E. Ragionieri, *Storia d'Italia, IV, 3, Dall'Unitá a oggi,* Torino, 1976, p. 1842.

28. E. Ragionieri kritiserer i *Storia d'Italia* .., op. cit. p. 1846, Stefano Merli for i sin bog *Proletario di fabbrica e capitalismo industriale,* Firenze, 1972, p. 853, at have fremstillet Milanoopstanden i 1898 som den italienske arbejderklasses »angreb på himlen« (*»assalto al cielo«*) uden at tage hensyn til »Pariser-Kommunens periodiserende værdi på den universelle historiske plan« (et indirekte ekko af Gramscis syn, jvf. ovenfor).

29. A. Gramsci, *Alcuni temi della quistione meridionale* (1926), in ib., *La costruzione del Partito Comunista* ..., op. cit. p. 145-46.

30. E. Conti, *Dal taccuino di un borghese* (1946), Milano, 1971.

31. F. De Felice (udg.), *L'etá giolittiana,* Torino, 1980, p. 60-63. A. Aquarone, *L'Italia giolittiana, (1896-1915), I, Le premesse politiche ed economiche,* Bologna, 1981, p. 181-233.

32. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1976 (Q, 19, *Risorgimento italiano,* §5, *Interpretazioni de Risorgimento,* 1934-35).

33. P. Turiello, *Governo e governati in Italia* (1882), Torino, 1980 (forkortet udg.)

34. G. Mosca, *Elementi di scienza politica,* Torino, 1896. En anden udgave kommer i 1923 og har en ny anden del tilføjet. Det er denne udgave, som Gramsci har læst og refererer til . Norberto Bobbio har senere genudgivet bogen under titlen *La classe politica,* Bari (1966), 1975. Se også N. Bobbio, *Saggi sulla scienza politica in Italia,* Bari (1969), 1971.

35. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 962 (Q, 8, *Miscellanea,* §36 *Risorgimento. Il trasformismo,* 1931-32).

36. G. Mosca, *La classe politica,* op. cit. p. 264, 165.

37. A. Gramsci, *Qraderni* ..., op. cit. p. 1229 (Q, 10 (I), *La filosofia di B. Croce,* §9, *Paradigmi di storia etico-politica).*

38. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 866. (Q, 7, *Appunti di filosofia II,* §16, *Guerra di posizione e guerra manovrata o frontale,* 1930-32).

39. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1752 (Q, 15, *Miscellanea,* §4, *Machiavelli. Elementi di politica,* 1933)

40. G. Mosca, *La classe politica,* op. cit. p. 61 (oprindelig titel, *Elementi di scienza politica):* Der eksisterer to klasser af personer: den ene består af dem, der regerer, og den anden af dem, der regeres.

41. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 757 (Q, 6, *Miscellanea,* §84, *Passato e presente. Continuitá e tradizione, 1930-1932).*

42. N. Bobbio, *La teoria dello Stato e del potere,* in AA. VV., *Max Weber e l'analisi del mondo moderno,* Torino, 1981, p. 213-246.

43. G. Mosca, *La classe politica,* op. cit. p. 86.

44. M. Weber, *Der Sozialismus,* 1918, it. overs. in ib., *Sul socialismo reale,* Rom, 1979. M. Weber, *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland,* München, 1918; ilt overs. Weber, *Parlamento e governo,* (1919), Bari, 1982. Gramsci citerer dette sidste værk flere gange, men også andre værker, fx. *Die protestantisch Ethik und der »Geist« des Kapitalismus,* 1904-1905, der blev oversat til it. i et af den italienske korporativismes førende tidsskrifter, nemlig Bottais *Nuovi studi di diritto, economia e politica,* 1931.

45. M. Weber, *Parlamento e governo,* op. cit. p. 62. se også mere generelt, M. Salvadori, *La critica del materialismo storico e la valutazione del socialismo* in AA. VV., *Max Weber e l'analisi del mondo moderno,* op. cit. p. 247-287.

46. M. Weber, *Parlamento e governo,* op. cit. p. 68, 73.

47. B. Croce, *Come nacque e come morì il marxismo teorico in Italia (1895-1900).* Denne artikel er fra 1937 og er genoptrykt i senere udgaver af den italienske revisionismedebats hovedværk, B. Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica,* (1900), Bari, 1977, p. 284.

48. jvf. Giolittis såkaldte Dronero-tale, d. 12. 10. 1919, in Giolitti, *Discorsi extraparlamentari,* Torino, 1952. Gramsci berører emnet i *Quaderni* ..., op. cit. p. 2006 (Q, 19, *Risorgimento italiano,* §19, *Momenti di vita intensamente collettiva e unitaria nello sviluppo nazionale del popolo italiano,* 1934-1935).

49. G. Serrati, (u. pseudonymet A. Tormenti), *La nostra via,* d. 5. 1. 1919, in *Avanti!* Se også L. Cortesi, *Le origini del PCI, I,* Bari, (1972), 1977, p. 146.

50. A. Bordiga, *La Costituente?* d. 22. 12. 1918, in *Il Soviet;* fra A Bordiga, *Scritti scelti,* Milano, 1975, p. 73-75.

51. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 2005 (Q, 19, *Risorgimento italiano,* §19. *Momenti di vita intensamente Collettiva e unitaria nello sviluppo nazionale del popolo italiano,* 1934-1935). P. Spriano, *Gramsci in carcere e il partito,* Rom , 1977, p. 102.

52. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. it. p. 1564d (Q 13, *Noterelle sul Machiavelli,* §6, *La grande politica e la piccola politica,* 1932-34). »Den lille politik« hentyder til »fra-dag-til-dag-politikken«, osv.

53. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1752 (Q, 15, *Miscellanea,* §, 4, *Machialvelli. Elementi di politica, 1933)*

54. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1246 (Q, 10, (II), *La filosofia di B. Croce,* §, 8, *Libertá e »automatismo« o razionalitá,* 1932-1935). Ord som rationalitet, rationel osv. forekommer med stor hyppighed i Max Webers værker, Begrebet rationalitet, dvs. valg af midler, der er bedst egnede til at opnå bestemte mål, har altså en stærk webersk konnotation. Gramscis »ny rationalitet« indebærer dog en (indirekte) polemik mod Webers skarpe skelnen mellem målrationalitet (*Zweckrationalität*) og værdirationalitet (*Werktrationalität*). Denne skelnen opererer Weber med i hovedværket *Wirtschaft und Gesellsvhaft* (udgivet posthumt i 1922), som Gramsci et enkelt sted henviser til indirekte, dog i en anden sammenhæng. Det er mål-

rationalieteten, der har Webers særlige interesse; det er en afmystificeret rationalitet, der i praksis svarer til en kapitalistisk rationalitet, i forhold tl hvilken værdirationalteten, dvs. de etiske religiøse og politiske værdiers rationalitet, er irrationel.

55. M. Weber, *Parlamento e governo,* op. cit. p. 25.

56. A. Gramsci *Quaderni* ..., op. cit. p. 1753 (Q, 15, *Miscellanea,* §4, *Machiavelli. Elementi di politica,* 1933.

57. P. Spriano, *Gramsci in carcere e il partito,* op. cit.

58. A. Gramsci, *I comunisti e le elezioni,* in *L'Ordine Nuovo,* d. 12. 4. 1921, in Gramsci, *Socialismo e fascismo,* Torino, 1972, p. 133.

59. A. Gramsci, *Classismo, romanticismo, baratono,* in *L'Ordine Nuovo,* d. 17. 1. 1922, in ib., *Socialismo e fascismo, op. cit. p. 446.*

60. A. Gramsci, *La sostanza della crisi,* in *L'Ordine Nuovo,* d. 5. 2. 1922, in ib., *Socialismo e fascismo,* op. cit. p. 455.

61. A. Gramsci, *Il processo della crisi,* in *L'Ordine Nuovo,* d. 13. 2. 1922, in ib., *Socialismo e fascismo,* op. cit. p. 458.

62. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppelebens,* Leipzig, 1911. It. overs. med titlen *La sociologia del partito politico nella democrazia moderna. Studi sulle tendenze oligarchiche degli aggregati politici,* Torino, 1912. Bogen genoptrykkes på italiensk i 1924, og det er denne udgave, Gramsci har haft til sin rådighed foruden en fransk oversættelse. Endvidere genudgives den på italiensk så sent som i 1966 på Bologna-forlaget *Il Mulino* med et mere end hundrede sider langt introduktionsafsnit af Juan Linz, *Michels e il suo contributo alla sociologia politica,* der i hele sit anlæg vidner om Michels som en forsat udfordring. Gramsci henviser også til andre værker af Michels, fx. *Il proletariato e la borghesia nel movimento socialista italiano,* Torino, 1908, og til en i nærværende sammenhæng vigtig artikel *Les Partis politiques et la contrainte sociale,* in *Mercure de France,* 1. 5. 1928. Det skal desuden nævnes, at Michels' navn ikke figurerer i Gramscis politiske skrifter fra før 1926.

63. R. Michels, *La sociologia del partiti politico* ..., op. cit. p. 464-65.

64. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 321 (Q, 2, *Miscellanea,* §, 75. *R. Michels,* 1929-1933). Gramsci nævner her eksplicit det weberske begreb om den karismatiske leder.

65. R. De Felice, *Mussolini, il rivoluzionario (1883-1920),* Torino (1956), 1979, p. 40.

66. R. Michels, *La sociologia del partito politico* ..., op. cit. p. 189.

67. Omkring netop disse to begreber klumper Gramsci mange paragraffer. I stedet for bonapartisme bruger han dog mere ordet cæsarisme, som også optræder hos Weber og Michels.

68. R. Michels, *La sociologia del partito politico* ..., op. cit. p. 326-27.

69. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1632-34 (Q, 13, *Noterelle sul Machiavelli,* §, 36, *Sulla burocrazia,* 1932-34).

70. M. Weber, *Parlamento e governo,* op. cit. p. 25.

71. V. Lenin, *Hellere mindre men bedre,* in *Pravda,* d. 4. 3. 1923, in Lenin, *Valda verk i tre band, III,* Moskva-Stokholm, 1975. p. 691.

72. V. Lenin, *Hvordan vi skal omorganisere arbejder- og bondeinspektionen,* in *Pravda,* d. 25. 1. 1923, in Lenin, *Valda verk ...,III,* op. cit. p. 687. Se også G. Boffa, *Storia dell'Unione Sovietica, 1917-1941 - Lenin og Stalin, dalla rivoluzione alla seconda guerra mondiale,* Milano, 1976, p. 244. Boffa er medlem af PCI's centralkomité, og i det afsnit af bogen, der bærer overskriften *Il testamento di Lenin* (234-254), tager han udgangspunkt i Gramscis begreb om

cæsarismen, selvom han er klar over, at Gramsci med dette, atter tvetydig begreb ikke »refererer til de sovjetiske forhold«.

73. Ch. Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS, 1917-1923,* Paris 1974 (1. del af et større værk, hvoraf der er udkommet tre dele). It, overs. *Le lotte di classes in URSS, 1917/1923,* Milano, 1975, p. 220.

74. A. Gramsci, *Quaderni* ..., op. cit. p. 1692 (Q, 14, *Miscellanea,* §, 34, *Machiavelli. Partiti politici e funzioni di polizia,* 1932-1935)

75. V. Lenin, *Ekstremismen - kommunismens børnesygdom* (1920) in ib., *Valda verk* ..., *III,* op. cit. p. 304.

76. En oversigt over de forskellige Gramsci-læsninger giver G. -C. Jocteau, *Leggere Gramsci,* Milano, 1975. G. Sørensen, *Antionio Gramsci - fortolkninger: problemer og perspektiver* (upubliceret manuskript, 1981, p. 1-63)

77. A. Schmidt, *Historie og struktur,* Kbh. (1971), 1978, p. 101.

78. U. Cerroni, *Teoria della società di massa,* Rom, 1983, p. 36. U.C. er medlem af PCI og sidder i dag i partiets centrale kontrolkommission (sic!).

Illustrationer, der ledsager artiklen, er taget fra 'Gramsci' e il Snotempo', Milano 1977.

Zusammenfassung

Mit dem Aufbau des Marxismus Ende des 19. Jahrhunderts wurde einige gesellschaftliche Rollen, Begriffe und kollektive Identitäten begründet, die in Europa während des nächsten Jahrhunderts zentral waren. Als politisch-kulturelles Paradigma mehr als eine rein ökonomische Spezialwissenschaft trug der Marxismus dazu bei der Arbeiterklasse eine Theorie-Ideologie zu geben und eine Institution, die als Antagonismus eine Hegemoni-Krise in der herrschenden kapitalistischen Ordnung eröffnete. Zuerst schlug sie in dobbelter Weise durch in Deutschland, wo die SPD bald ein Modell zur Nachahmung (über die Zweite Internationale) für andre sozialistische Bewegungen in Europa wurde, nicht zum wenigsten für die Sozialistische Partei Italiens (PSI).

Allerdings bedeutete das Wachstum der SPD nicht ohne weiteres die (u.a. von Engels) erwartete Schwächung des »Gegners«. Ganz im Gegenteil befand die deutsche Gesellschaft in ihrer Gesamtheit sich in einer Aufstiegsphase, die das Land zu der Grossmachtstellung auf dem europäischen Kontinent führte, die Frankreich bisher gehabt hatte. Zweitens hatte das zur folge, dass die politische Kultur der SPD eine Subkultur verblieb, oder, wie Gramsci es ausgedrückt haben würde, die SPD emanzipierte sich nie von dem ökonomisch-korporativen Niveau und verwirklichte nie eine neue Hegemonie. Dies führte zusammen mit dem Ersten Weltkrieg zu einer Sprengung der sozialistischen Internationale. Mit der russischen Revolution bekam die internationale Arbeiterbewegung ein

neues Modell, das auf dem Marxismus-Leninismus beruhte und also auf einer konkreten Machterfahrung, die die russischen Kommunisten aus ihrer Unterordnung emporhob; aber es dreht sich genau um ein Modell, das nicht mehr in der Hegemonikrise des hochentwickelten Kapitalismus verankert ist.

Lenin und der Oktober wurden die entscheidenden Faktoren, die Gramsci dazu brachten seine schon vorhandene linkssozialistische Position innerhalb der PSI weiter zu radikalisieren. So wirkte er mit bei der Bildung der Kommunistischen Partei Italiens (PCd'I) durch Spaltung der PSI 1921. Aber die fehlende universelle Gültigkeit des russischen Modells wurde ein wachsendes Problem für Gramsci. Und es wird in der Tat das Hauptproblem in den Schriften aus dem faschistischen Kerker, den sogenannten *Quaderni del carcere*. Das Problem hat eine Gleichzeitigkeit, indem es sich auf die Verhältnisse zwischen Ost und West in den 20ger und 30ger Jahren zurückführt. Aber in seiner Grundlage wird es das Problem einer ganzen Epoche, das wiederum die SPD aktualisieren musste, die Spaltung der internationalen Arbeiterbewegung und die passiven Revolutionen (oder die Revolutionen von oben), die das kapitalistische Wachstum und die Unterordnung der Arbeiterklasse garantiert hatten in diesem zusammen Krise und Entwicklung in den westlichen Ländern.

Das Hauptproblem, das auch als die historische und nicht zum geringsten erkenntnismässige Niederlage der Arbeiterklasse verstanden werden kann, ist in diesem mehr analytischen als Ganzheits- und Lösungssuchenden Artikel im Begriff der politischen Klasse zu verdichten gesucht, den Gramsci gebraucht in der Nachfolge des Politologen Gaetano Mosca. Gramscis »enzyklopädischer« Gebrauch des Begriffs ist »bewusst« ambivalent. Erstens führt er sich zurück auf die italienische (Mosca) und deutsche (Weber, Michels) Politologie und die zugrundeliegenden passiven Revolutionen (z.B. den Giolittismus in Italien). Zweitens drückt er die Notwendigkeit aus, dass die Arbeiterbewegung selbst ihn aufnimmt, teils um Einsicht in die Machtmanipulationen der passiven Revolution mit der Arbeiterklasse zu bekommen, und teils um eine Regierungskultur formulieren zu können, die die politische Kultur der Klasse hegemonisch machen kann. Die politische Klasse hat als Begriff eine Zentralität und eine Ambivalenz, der von der epochalen Situation bestimmt ist, wo die Arbeiterklasse »eine Hegemonikrise eröffnet gleichzeitig damit dass sie Schwierigkeiten hat eine neue aufzustellen«.